

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ КОНФЛІКТ 1943 РОКУ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Анатолій ГОРБАНЬ,

*кандидат історичних наук, доцент, перший проректор
Київської академії водного транспорту
імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного*

Горбань Анатолій. *Українсько-польський конфлікт 1943 року: причини та наслідки.*

У статті висвітлюються причини і наслідки українсько-польського конфлікту 1943 року, роль німецьких та радянських чинників у його розпалюванні, показано суперечності, які не дозволяли сторонам знайти шляхи примирення і співпраці.

Ключові слова: *українсько-польський конфлікт, Волинська різня, Організація Українських Націоналістів, Армія Крайова, пацифікація, відплатні акції.*

Горбань Анатолій. *Украинско-польский конфликт 1943 года: причины и последствия.*

В статье освещены причины и последствия украинско-польского конфликта 1943 года, роль немецкого и советского факторов в его разжигании, показаны противоречия, которые не позволили сторонам найти пути примирения и сотрудничества.

Ключевые слова: *украинско-польский конфликт, Волынская резня, Организация Украинских Националистов, Армия Краевая, пацификация, отплатные акции.*

Gorban Anatoliy. *Ukrainian-Polish conflict of 1943: Causes and consequences. The article highlights the causes and consequences of Ukrainian-Polish conflict of 1943, the role of German and Soviet factors in fueling it shows the contradictions that did not allow the parties to find ways of reconciliation and cooperation.*

Keywords: *Ukrainian-Polish conflict, Volyn massacre, the Organization of Ukrainian Nationalists, National Army, pacification, retaliation action.*

Від початку Другої світової війни польський емігрантський уряд і польське підпілля намагалося пом'якшити антипольську налаштованість самостійницьких сил та залучити їх до антигітлерівської коаліції. Водночас, за умов, коли польські кола відстоювали принцип непорушності довоєнних кордонів II Речі Посполитої, а ОУН, у свою чергу, прагнула створити Українську самостійну соборну державу, досягти якихось домовленостей було неможливо. Обидві сторони опинилися, що називається, «по різні боки барикад».

Самостійницька позиція ОУН(б), проголошення «Акту відновлення Української держави» 30 червня 1941 року і реакція на нього німецького керівництва була розцінена польськими політиками і військовими як свідчення браку відчуття реальності. Натомість вони вважали, що «мельниківці» правильніше оцінили ситуацію та можливість, які вона відкривала, виявилися обережнішими. Отже, після нетривалого періоду зближення, викликаного спільним опором радянізації Східної Галичини і Волині, з німецькою окупацією ненависть відродилась. Водночас між представниками польського підпілля і лідерами ОУН(б) велись переговори про можливі українсько-польські взаємини. У ході перебігу цих зустрічей бандерівці виявили свою незмінність у питанні про співпрацю з німцями, висловлювали вдовolenня успіхами Рейху на фронті. На переговорах 10 серпня 1941 року уповноваженого ОУН(б) В. Горбового з представниками польської сторони обговорювались питання ролі поляків у створенні Української держави [4, с. 47].

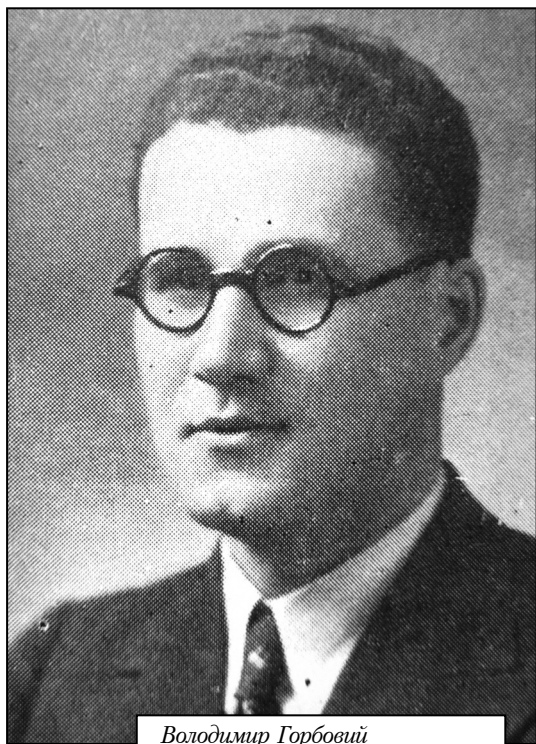
Українська громадськість розуміла шкідливість ворожої налаштованості переважної більшості української людності до поляків, а також антиукраїнських настроїв останніх. На переговорах у жовтні 1941 року члена ОУН(б) Б. Левицького з поляками навіть обговорювались спільні засади у проведенні антинімецької політики. Український діяч зазначав, що бандерівці боляче сприймають

факт «стовідсоткової співпраці з німцями українських офіційних осіб, оскільки розуміють, що нова Європа будуватиметься за англійсько-американським, а не за німецькими рецептами» [4, с. 48]. Однак спільні прагнення до вироблення загальної платформи для спільних дій, запобігши тим самим подальшому розгортанню ворожнечі, виявились нездійсненними. Причому вона мала властивість загострюватися під впливом погіршення військового становища вермахту на сході. Таким чином, у тилу німецької армії формувалась досить напружена моральна атмосфера. Українці і поляки, що мешкали на селі і відчували у повному обсязі акції з конфіскації сільськогосподарських продуктів, наслідки каральних дій, примусових робіт, ставились до німців однаково вороже. Інакші були у них стосунки з інтелігенцією. Переважна її більшість, як польського, так і українського походження, співпрацювала з німцями. Серед солтисів, війтів та бургомістрів, знову ж таки з обох боків, нерідко траплялися особи, які заподливо виконували вказівки окупантів і були відвертими запродавцями та прислужниками. Вони використовували своє службове становище і кривдили не лише представників інших національностей, а нерідко й своїх «краян» [5, с. 234]. І українці, і поляки за завданням своїх патріотичних організацій намагалися як спрямовувати діяльність німецьких властей на користь своїх «співвітчизників», так і сіяти недовіру до «чужинців».

Навесні 1943 року ще більше загострилося трагічне українсько-польське протистояння, від якого страждало передусім цивільне населення як українців, так і поляків. Вагомою була і роль нацистів у розпалюванні українсько-польських суперечностей. Неодноразово відбувалися виселення з місць мешкання одних і заселення їх іншими тощо. Унаслідок цього українське населення наражалося на помсту з боку польських підпільних організацій. Німецькі окупанти використовували поляків проти

українських націоналістів, і разом з тим, нещадно розправлялися з ними в Генерал-губернаторстві, для чого частково використовували проти поляків тих самих українських націоналістів. Цю різницю у ставленні визнавали і діячі ОУН, вказуючи на Холмщину і Люблін як на місця, де поляки особливо постраждали від терору німців.

Є очевидним той факт, що і більшовики, і гітлерівці намагалися роздмухувати між українцями і поляками розбрат для використання його у своїх цілях. Про причинні ворожнечі об'єктивно говориться у доповідній записці наркома держбезпеки УРСР С. Савченка на ім'я начальника Українського штабу партизанського руху Т. Строкача, датованій 5 липня 1943 року, під назвою «Про стосунки між українськими націоналістами і поляками на окупованих противником територіях Західної України і Генерал-губернаторства». У ній йшлося про вплив націоналістичних сил на етнічну толерантність населення західних теренів України. Націоналістичні елементи, як зазначав С. Савченко, що об'єдналися у різні політичні партії, організації, групи і, насамперед, українська військова організація – ОУН, упродовж усього періоду свого існування намагалися виховувати українські маси в націоналістичному дусі, використовуючи національну ненависть до поляків, яка формувалася століттями. ОУН, котра перебувала у підпіллі, жорстко переслідували поляки за активну терористичну діяльність, що була спрямована проти них. Він стверджував, що відвертий терор польського уряду проти українців у ці роки, який увійшов в історію під назвою «пацифікація», мав наслідком низку «відплатних» акцій, а саме – вбивства українським населенням представників польської громадськості і влади, а також змусив ОУН організувати низку терористичних актів. Далі у записці йшлося про воєнний час. С. Савченко зазначає, що після розгрому Польщі нацистською Німеччиною гітлерівці прибрали до своїх рук українських націоналістів, які втекли з те-

Володимир Горбовий

риторії Західної України, надали їм усіляких привілеїв і широко використали у боротьбі з поляками. Використовуючи ненависть українського народу до поляків за поневолення у минулому, угодовство, ОУН (і особливо бандерівська) намагалася повсюдно очолити боротьбу українців проти поляків. У свою чергу, поляки мстилися українським націоналістам за активну участь у розгромі німцями Польщі і терор проти польського населення [8, арк. 56-74].

У лютому-березні 1943 року антипольські виступи набули масовості на сході Волині. Організаторами їх були колишні українські поліцаї-втікачі з німецької служби, а також молодь, котра приєднувалася до них через те, що їй загрожувало вивезення на примусові роботи до Рейху. Підтримка збройними загонами УПА цивільного населення надавало їм організованості і, безумовно, радикалізувало їхні дії. Анархії на Волині сприяла також діяльність більшовицьких диверсійних груп. Вони були за-

Микола Лебедь

цікавлені у такому перебігу подій в тилу супротивника. Лідерами ОУН(б) неодноразово висловлювалися мотиви, які спонукали Організацію вдатися до очищення території від поляків. Найпоширенішими серед них були: шкода українській справі польських урядовців у німецьких установах; масова підтримка польськими селянами більшовицької партизанки [1, с. 196-197].

18 травня 1943 року крайовий провід ОУН на Північно-західних українських землях, очолюваний Д. Клячківським, оприлюднив заяву, в якій вся відповідальність за загострення міжнаціональних взаємин на Волині покладалась на поляків. У ній містився такий заклик до польського населення: «У теперішній час наша адміністрація полишила свої пости, щоб німці не мали доступу до наших сіл і не могли б нас нищити, як це було досі. Ви першими добровільно зголосилися зайняти її місце і допомагаєте німцям проводити їхню бандитську роботу. Зараз ви є сліпим зняряддям в німецьких руках, яке спрямоване проти нас.

Але пам'ятайте, якщо польська громадськість не вплине на тих, котрі пішли в адміністрацію, поліцію та інші установи з тим, щоб вони їх полишили, то гнів українського народу виллється на тих поляків, які мешкають на українських землях. Кожне наше спалене село, кожна наша жертва, що будуть з вашої вини, відіб'ються на вас... Поляки! Опам'ятайтесь! Повертайтеся додому. Ті, котрі зараз служать і допомагають німцям, ще можуть повернутися, але завтра буде пізно. Хто буде і надалі служити та допомагати гестапо, того не мине заслужена кара» [4, с. 65]. Цей документ є показовим і характеризує мотивацію подальших дій ОУН. Провід намагався перекласти відповідальність на польську громадськість краю.

Конфлікт загострився ще більше, коли волинські поляки звернулися за допомогою до радянських партизанів та почали активно співпрацювати з ними. Поляки практично ховалися за ту силу, з якою ОУН збиралась запекло боротися. Проведення антипольських акцій пов'язувалося з діями М. Лебедя, а також Д. Клячківського. Останній доклав найбільше зусиль до їх організації.

Слід зазначити, на певні дії ОУН і УПА спровокували і дії польської допоміжної поліції. Саме цей підрозділ брав участь у німецьких каральних акціях проти українських сіл. Частина поляків, отримавши зброю і прагнучи помститися українцям, ставали щуцманами. Керівництво Проводу неодноразово зверталося із закликом не вдаватися до таких дій, пропонувало їм піти шляхом волинської і поліської поліції, яка влилася до лав УПА для боротьби за волю українського народу. До участі в антиукраїнських «пацифікаційних» акціях німці залучали також і польську жандармерію.

У квітні 1943 року розпочалося збройне захоплення польських сіл. Одним із найбільших був конфлікт у Яновій Долині (Костопільський район, Рівненщина), поблизу якої у великій каменярні базальту дислокувався німецький гарнізон, що співпрацював з поляками. Напад закінчився

великими втратами. За підрахунками самостійників, з боку поляків були сотні розстріляних і попалених. Усього в селі їх загинуло від 500 до 800 осіб [2, с. 177]. Лише 13 травня 1943 року бульбівські загони в с. Немілія на Костопільщині вбили від 150 до 200 осіб [5, с. 260].

Дії ОУН-УПА були настільки несподіваними для польського підпілля, що воно практично не могло відреагувати діями у відповідь. Армія Крайова не мала розвинутої місцевої організаційної мережі, їй заборонялося ведення підпільної діяльності в краї. Тому бандерівці, мельниківці, а також і бульбівці досить ефективно проводили операції з «деполонізації» західноукраїнських теренів. Командування АК на Волині, опинившись перед загрозою фізичного знищення польської людності, було змушене разом зі здійсненням підготовки до загального антинімецького повстання спрямувати зусилля наявних на той час в окрузі сил на створення «волинської самооборони».

Упродовж 1943 року було створено близько сотні осередків. Партизанські загони АК частково зуміли стримати натиск підрозділів УПА. Водночас унаслідок їх дій іноді страждало цивільне українське населення. Після липневих конфліктів значна частина поляків почала масово вступати до радянських партизанських загонів.

На початку 1944 року польські партизанські загони почали проводити наступальні акції. В оунівських інформаційних повідомленнях ішлося про те, що на території Вербського району до середини березня 1944 року такі села, як Ставки, Владинополь, Ставочок, Олеськ, Вижчів, Заглинки, Крать, Лиски, Руда, Писарева Воля, Верб, Огнівка, Блаженик, польськими воєнізованими формуваннями були спалені [3, с. 813].

Протягом січня-березня 1944 року відбулося близько 20 сутічок, нападів, конфліктів, запеклих боїв між загонами УПА і АК [5, с. 273]. Частина з них була невдалою для польської сторони. УПА була об'єктом безкомпромісної боротьби більшовицьких

партизанських загонів, які діяли часто разом з поляками, а також німцями. Тому кількість жертв, яких зазнавали українські повстанці і цивільні громадяни, була значно вищою за ту, що мала УПА в безпосередньому зіткненні з польськими воєнізованими формуваннями.

Від осені 1943 року антиукраїнський терор польського підпілля набув масового характеру на території Холмщини та Підляшшя. Масовість терору примусила головного коменданта АК генерала Т. Коморовського видати 4 серпня 1943 року наказ про початок загальної відплатної акції українцям за участь у німецьких паціфікаціях [5, с. 273]. З осені 1943 року обидві фракції ОУН створюють самооборонні загони – Українську національну самооборону. Місцем запеклих боїв між польськими і українськими силами стала південна частина Грубешівського і Томашівського повітів. Польські сили знищили українські села: Прихорице, Ментке, Сагринь, Шиховичі, Теремінь, Стриженець, Турковичі, у яких розстріляли або замордували майже півтори тисячі українців. Загалом, до червня 1944 року було спалено близько 150 українських сіл, у яких мешкало близько 15 тис. осіб [7, арк. 6].

На початку 1944 року українсько-польський конфлікт поширився і на територію Східної Галичини. Якщо провід ОУН і УПА у своїх стратегічних планах відводив боротьбу з поляками роль «третього фронту», то для підпілля АК Львівського, Тернопільського та Станіславського округів, як до цього часу і Волинського, протиставлено з українським визвольним рухом, який поставив собі за мету «деполонізувати» регіон, стало чи не найважливішим напрямком діяльності. Окремі загони УПА під тиском наступу Червоної Армії змушені були відійти на територію прилеглих до Волині північних районів Тернопільщини і Львівщини та розпочати підготовку до можливих збройних сутічок. Підрозділи УПА-Захід і бойовики Служби безпеки здійснювали на-

Дмитро Клячківський

пади на польські села та колонії. Унаслідок цих нападів поляки або гинули, або намагалися втекти до інших польських поселень і навіть у великі міста, де могли розраховувати на захист з боку німецької окупаційної адміністрації. Активно здійснювала антипольські акції сотня «Сіроманці» (командир Яструб), яка входила до третьої військової округи УПА «Лисоня» (командир Остап) [6, с. 124]. 15-22 березня у селах Хлебовичі на Перемишлянщині, Черепин і Лопушна на Львівщині загинуло 130 цивільних українців [5, с. 277]. Відплатні дії УПА показали польському командуванню безглуздість подібних акцій та переконали у потребі змінити тактику.

У квітні напади загонів УПА поширилися також на польські поселення, розташовані на захід від Львова. Були спалені польські села Будки Незнанівські на Кам'яничині та Павлів на Радехівщині за опір та небажання мешканців залишати українську територію [5, с. 281].

Найбільша кількість людей загинула під час «пацифікації» 28 лютого 1944 року польського поселення Рута Пеняцька на Бродівщині. Всього загинуло близько 500 осіб, 50 врятувалися втечею, всі 172 сільські хати були дощенту спалені. Особливо трагічні для поляків наслідки мали спільні дії дивізії СС «Галичина» і формувань УПА. У березні 1944 року в м. Підкамень Бродівського району цією силою у місцевому домініканському соборі було знищено 250 поляків [5, с. 284].

В антиукраїнських репресивних заходах активну участь взяла польська поліція. У травні 1944 року до м. Долина прибули німецькі відділи, які були сформовані виключно з поляків Сілезії, для надання допомоги в обороні польських осередків.

Згідно з даними українського підпілля, до середини 1944 року із Західної України втекло близько 425 тис. поляків, а внаслідок бойових дій у Східній Галичині загинув 521 українець [9, с. 526].

Контакти між представниками УПА і АК мали місце навіть під час радянсько-німецьких боїв за Львів. Новому етапу загострення українсько-польських взаємин сприяли дії радянської влади в Західній Україні, спрямовані на мобілізацію місцевого населення до Червоної Армії, залучення його до роботи в місцевих адміністративних органах, міліції, так званих «винищувальних батальйонах», а також обмін населенням, що проходив відповідно до підписаної 9 вересня 1944 року угоди між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення. Радянська дійсність після повернення в Західну Україну Червоної Армії була такою: усі боялися вже не так більшовиків, як новоствореної польської поліції, що тероризувала населення.

УПА і АК мстила одна одній, а водночас і цивільному населенню, за давні образи і нові жертви, за «співпрацю з ворогом» і небажання зрозуміти позицію протилежної сторони. Трагічним знаком українсько-польських взаємин на завершальному етапі війни

стала доля мешканців кількох сіл Перемиського повіту, де у березні 1945 року загони АК вбили 366 українців [5, с. 284].

Слід зазначити і те, що практично до завершення війни обидві сторони продовжували шукати шляхи налагодження співпраці. Між провадами УПА і АК велись переговори щодо спільних дій проти радянської влади і польського тимчасового уряду. Однак про реальну співпрацю можна було лише мріяти, оскільки у двосторонніх стосунках залишалась маса нерозв'язаних суперечностей.

Отже, протягом тривалого періоду ОУН вела бойові дії на антипольському фронті. Причина кривавого конфлікту полягала в незбігу її політичних цілей з намірами польського емігрантського уряду і керівництва підпілля АК. Спроби керівництва ОУН і

УПА та Армії Крайової домовитись про вироблення спільних засад антинімецької політики були безрезультатними. Враховуючи безкомпромісність позицій сторін у територіальному питанні, припинити кровопролиття було нереально. Українсько-польські суперечності провокувалися німецькою пропагандою, політичними акціями радянської влади, ідеологічно дезорієнтацією частини волинських поляків. Протистояння відзначалося запеклістю, наступальністю сторін, масовістю, терором. Тільки на завершальному етапі Другої світової війни, коли для обох незалежницьких рухів стало очевидним, що їхні зусилля не вплинуть на розв'язання питання про майбутню державність, постали можливості для спільного фронту боротьби. Водночас, історичний шанс було втрачено.

ДЖЕРЕЛА

1. Балей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 року: Причини і наслідки / П. Балей. – К., 1996. – 243 с.; Балей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р.: причини і наслідки / П. Балей. – [2.вид., змін. й доп.]. – Las Vegas : Troppe Note Publishing. inc., 1997. – С. 196-197.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах / І. Білас. – К. : Либідь, 1994. Книга перша.
3. Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / голова редколегії Я. Ісаєвич. – Л. : Вид-во Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003.
4. Ілюшин І. І. ОУН–УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів) / І. І. Ілюшин. – К. : Інститут історії України НАН України, 2000.
5. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. – К. : Наукова думка, 2005.
6. Тернопільський І. Бойові дії ОУН і УПА в Тернопільщині і Скалатщині / І. Тернопільський // Шляхами Золотого Поділля. – Т. 3. – Філадельфія, 1983
7. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 23. Спр. 820. Политическая информация о состоянии Волинской области и работе Волинского обкома КП(б)У.
8. ЦДАГО України, Ф. 62. Оп. 1. Спр. 253. Докладные записки партизанских соединений в УШПД, справки из донесений органов НКВД, представительств штаба на фронтах и партизанских отрядов о действиях украинских буржуазных националистов, дисклокации лагерей советских военнопленных на временно оккупированной территории Украины.
9. Шанковський Л. Похідні групи ОУН. Причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941-1943 рр. / Л. Шанковський. – Мюнхен : Видавництво «Український самостійник», 1958.